

4.3 Ганна ЕМЕЛ'ЯНЕНКО. СПЕЦИФІКА ФІЛОСОФСЬКОГО ПІДГРУНТЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗОВАНОЇ ТЕОЛОГІЇ Дж. ВАТТІМО

Анотація. В статті розглядається сутність релігійних поглядів Дж. Ваттімо, його внесок в теологію та характер інтерпретації його ідей сучасними дослідниками. Аналізуються процеси «екзистенціалізованої теології» та боротьба італійського мислителя за гуманістичні ідеали на цінності.

Ключові слова: екзистенціальна теологія, екзистенціалізм, екзистенційна ситуація.

In A. Emelianenko's article «Specificity of the philosophical basis of the existenzialized theology of J. Vattimo» G. Vattimo's religious views, his contribution to theology and the nature of the interpretation of his ideas by contemporary researchers are examined. The processes of "existenzialized theology" and the struggle of the Italian thinker for humanistic ideals and values are analyzed.

Key words: existenzial theology, existenzialism, existenzial situation.

Актуальність дослідження. Фундаментальна онтологія та екзистенційна аналітика буття М.Гайдеггера повсюдно аналізувалася у ХХ столітті не лише у протестантській теології. Своєрідний вплив вона мала і на католицьких теологів. Після опублікування праць К. Ранера, Б. Вельте, Р. Шеффлера та інших католицьких мислителів гайдеггерівські ідеї починають розглядати і як можливу суттєву корективу до теологічного мислення Нового часу з його істотною зацікавленістю й антропологічною та епістемологічною проблематикою. Одним з найвідоміших adeptів такої реновації католицизму був і є на сьогодні професор теоретичної філософії філологічного факультету Туринського університету Джанні Ваттімо²⁶⁵.

Підтримуючи постмодерністську традицію заперечення практично усіх аргіогі класичної філософії і традиційного метафізичного мислення, Дж. Ваттімо опинився у доволі незручній ситуації відчайдушного пошуку нових засад власного світорозуміння, про які доволі відверто писав у своїх працях й розповідав у своїх інтерв'ю. Пояснюючи своє критичне ставлення до принципу об'єктивності, він зокрема стверджував, що, заперечуючи цей принцип, він прагнув «зробити революцію або ж просто якимось чином трансформувати групу, до якої належить», що у ситуації колишнього «поклоніння» суспільства цьому принципу прагнув «якоїсь потужної суб'єктності, щоб бути здатним чогось бажати, приймати якісь рішення»²⁶⁶. З іншого ж боку, при цьому він одразу ж зіштовхувався і з необхідністю прийняти й відмову від звеличення своєї суб'єктивності і в цьому сенсі – залишитися християнином. «Це етична позиція, - писав Дж. Ваттімо. - Я не хочу ані стверджувати свою суб'єктивність, ані заперечувати її...»²⁶⁷. У цій ситуації він й потрапив у пастку суперечності, подібно до Ф. Ніцше, який свого часу, проголошуючи волю до влади, водночас залишався й супротивником суб'єктивізму.

Теоретичне відтворення цієї проблеми Дж. Ваттімо вбачив у тому, що М. Гайдеггер називав «Eigenschaft» - в сенсі автентичності/характерності. (Пізніше він витлумачив цей термін у просторі дихотомії «приладдя/ володіння», в якому сенсі – самовладання).

Цей термін був також пов'язаний у М. Гайдеггера і з іншим терміном - «egeigenen» як вже пережитим моментом існування. І в такий спосіб він зрозумів своє особисте положення як ситуацію необхідності трансформувати аналіз власної суб'єктивності в аналіз необхідної приналежності до якогось «історичного обр'ю». Але у цій ситуації Дж. Ваттімо вирішив, що він не може покладатися на кантів «моральний закон всередині себе» як на етичний принцип,

²⁶⁵ Джанні Ваттімо, «іронічний філософ» за висловом Р. Рорті, який сам визначив своє кредо у якості «певної популяризації та розвитку ідей М. Гайдеггера, де в чому політикою та псевдотеологією», є автором численних бестселерів, зокрема таких, як «Після Християнства», «Предмет і маска» (1974), «Естетика модерну» (1977), «Завершення сучасності» (1985), «Філософія сьогодні» (1987), перекладених багатьма європейськими та східними (у тому числі навіть і китайською) мовами.

²⁶⁶ Інтерв'ю Дж. Ваттімо Д. Новікову отримане з: <https://theoryandpractice.ru/posts/6331-filosof-dzhanni-vattimo-lyudi-vergashchie-v-istinu-krayne-opasny--eto-agenty-zdravogo-smysla>

²⁶⁷ Там само.

що скеровує його світорозуміння. Коли ви вважаєте поганим і хорошим щось, що визнано таким у вашій культурі, - писав італійський мислитель, - не просто на поверхневому рівні публічності, але і в глибокій товщі історичної будови суспільства..., зіштовхуєтесь з фактом існування прийнятності цього розподілу для інших, для тих, з ким ти живеш, але вона не зводиться до простого раз і назавжди встановленого розподілу на «добро» і «зло». «Мова тут не йде про конформізм і просте прийняття звичайної культури, звичайних ідей, звичайних норм. Ні! Необхідно не лише критикувати їх, боротися з ними, а й вступати в діалог, свідомо займати власну позицію...»²⁶⁸ Але що таке «займати власну позицію» у відповідності до Дж. Ваттімо? Перекоаний гайдеггеріанець, він також вважав, що індивідуалізм завжди пов'язаний з тим, що М. Гайдеггер називав метафізикою - з ілюзією, ніби можна зайняти власну позицію в суперечці, схопивши первинні принципи відносин і говорити про те, що тобі є зрозумілі «природні закони», абсолютне добро і абсолютне зло. Насправді, у цьому випадку індивід, на думку Дж. Ваттімо, схоплює лише ті принципи своєї доби, життєвої та історичної ситуації, свого вірування, ідеології, у відповідності до яких й вибудовується його світорозуміння. Тому Дж. Ваттімо й відкинув картезіанський принцип, у відповідності до якого чітке уявлення про предмет вважалось істиною.

На процес формування такого уявлення, скептично зауважив він у своїй відповіді Д. Новікову, можуть вплинути абсолютно банальні речі на зразок розладу шлунку або ж спогади про те, як саме бабуся зловила тебе на крадіжці мармеладу. Тому у свідомості італійця й відбувся розрив поміж причинністю, його суб'єктивним усвідомленням реальності, та істиною, як певним параметром свідомості, яка відтворює об'єктивну реальність. «Так що моя свідомість детермінована такою мірою, що я просто не можу вірити, що їй, як втіленню моєї суб'єктивності, є доступним щось абсолютне»²⁶⁹.

Дж. Вітто зупинився при цьому на тому визначенні істинності, яке наддали їй британські та американські філософи-прагматисти, у відповідності до якого істинним вважалось те, що було б корисним для самого агента мислення. Уявне ж абсолютне рішення перетворилося для Дж. Ваттімо на фіксацію притаманних оточуючій індивіда реальності очевидних і об'єктивно існуючих факторів, на те, що в реальності складає лише «внутрішню структуру мейнстріму», а люди ж, які вірують в істину, на «надзвичайно небезпечних агентів здорового глузду».

З огляду на це, доволі цікавим є твердження Дж. Ваттімо, у відповідності до якого багато в чому поняття суб'єктивності, починаючи з певного часу, було пов'язане з фундаментальною ідеєю спроможності індивіда вловити абсолютну істину. І це, на його думку, давня західна традиція, яка бере свій початок від «Бенкету» Платона - любові чистого інтелектуала, чистого інтелекту до відповідних ідей. Проте, врешті-решт, це, на його думку, лише чергова історична ілюзія. Й сама ідея істини, як це визнавав Дж. Ваттімо, «для мене тепер - велика проблема»²⁷⁰.

Він говорив зокрема про те, що, наприклад, економічна наука, керівна економічна політика Європи є лише уявленням економістів про те, що вони знають усе об'єктивно. Але їхні знання знову ж таки обмежені певною логікою, певною системою, історично існуючими забобонами, інструментарієм і багато чим іншим. Звідси йде й формування ваттімівського переконання у тому, що істина є результатом певного узгодження поміж агентами мислення і мовлення у процесі їхньої комунікації, а не простого відтворення реальності у свідомості людини, результатом певної інтерпретації світу у межах загальноновизнаних смислів, присутніх у людській мові (тим, що Соссюр називав рухом у спільній мові, або ж діалектикою слова та мови). «Я не спостерігаю істину, - стверджував Дж. Ваттімо, - я спостерігаю дещо з відповідної позиції, і це уявляється мною таким, яким я його спостерігаю. Якщо у мого співрозмовника немає заперечень, то ми йдемо далі. Тут я погоджуюся з Поппером. Істина - це те, що досі ще не спростовано. Такому розумінню

²⁶⁸ Там само.

²⁶⁹ Там само.

²⁷⁰ Там само.

протистоїть авторитарне мислення, якому здається, що йому доступна істина, яку всі зобов'язані прийняти. Чи достатньо цього? У всякому разі, я так вважаю. Чому я повинен вірити, що перед моїми очима знаходиться доступна об'єктивна універсальна істина усіх часів? Це лише правда ситуації, яку ми можемо прийняти...»²⁷¹.

«Універсальність істини, - на думку Дж. Ваттімо, - далеко не тотожна абсолютизму істини, тому, що вона повинна бути беззастережно прийнята. Є думка, що поділяється багатьма людьми, які вважають, що це і є істина. При цьому ви маєте повне право висловитися в тому дусі, що цей варіант істини вас не влаштовує і приступити до дискусії, до порівняння інтерпретацій»²⁷²

Відтак ми бачимо у якості філософських підстав світогляду Дж. Ваттімо певну «гносеологічну мішанину» з уявлень, які у свій час й формували на теренах Європи постмодерністське світоуявлення. Для нас у ситуації даного дослідження важливим є те, що саме подібні уявлення й були закладені у ваттімівське сприймання та розуміння і християнства, і християнської культури як такої, й християнського теологічного мислення. «...Релігійна віра людини моєї долі, тобто людини, яка не завдяки чуткам знайома з сучасною філософією, а, головне, що живе у добу постмодерну, - неначе підтверджуючи наш висновок, визнавав сам Дж. Ваттімо, - завжди буде пронизана відчуттям тієї непереборної невизначеності, яка, зазвичай, властива лише гіпотезі»²⁷³, - зазначив тут мислитель.

Той шлях, який він «пройшов у взаєминах з християнством», як це Дж. Ваттімо писав у передмові до своєї головної релігієзнавчої і теологічно подібної праці, теж у якійсь мірі був «статистичною нормою» для багатьох з числа тих, хто отримав подібну освіту.

У післявоєнний період, у віці близько десяти років, Дж. Ваттімо відвідував парафіяльну церкву, де й почало формуватися його розуміння світу й інших людей, де, зрештою, й виник його інтерес до релігії, сформувався інтерес до суспільного і політичного життя. Характерним є те, що сам мислитель називає своє світорозуміння того періоду «строкатою і різновекторною сумішшю». Для того, щоб якось впоратися з її вадами, Дж. Ваттімо й вирішує розпочати навчання в університеті, де, у відповідності до його слів, він й прагнув «сприяти формуванню нового християнського гуманізму, вільного як від ліберального індивідуалізму, так і від марксистського детермінізму». «Це був час, - як це описував сам Дж. Ваттімо процес свого світоглядного становлення, - коли ми, молоді католики, вивчали праці відомого французького неотоміста Жака Марітена, антифашиста, автора книги «Інтегральний гуманізм». Завдяки Марітену в мені вкоренилася недовіра до деяких догм сучасності, а тому після дипломної роботи про Аристотеля я почав вивчати Ніцше і Гайдеггера, які мені здавалися найбільш радикальними критиками сучасності. Сьогодні ж, саме завдяки цим авторам, які є не лише критиками сучасності, але і критиками християнства - особливо це відноситься до Ніцше, - я парадоксальним чином був повернутий у християнську віру або у щось, що з нею дуже подібна»²⁷⁴.

У відповідності до зізнання італійського мислителя, саме так й відбувалося нове, «парадоксальне» «здобування» ним християнства, що відбулося саме завдяки Гайдеггеру і Ніцше. Саме воно згодом і сформувало каркас його праці «Віра в те, що ти віриш» («Crederedicredere»).

Теза Ф. Ніцше про те, що «Бог мертвий», була сприйнята Дж. Ваттімо зовсім не як атеїстичне висловлювання. Ф. Ніцше, на думку Дж. Ваттімо, ніколи не міг би підписатися під таким атеїстичним твердженням про відсутність Бога, оскільки у цьому випадку «абсолютна істинність такого твердження» для самого Ф. Ніцше виявилася б тим метафізичним принципом, яким і був «принцип Бога» у традиційній метафізиці. «Там, де є абсолют, навіть якщо він приймає форму твердження про неіснування Бога, - писав Дж. Ваттімо, - завжди вже присутня метафізика, верховний принцип, а відтак той самий Бог відтепер для нас абсолютно даремний, як це вважав Ніцше, вважаючи це своїм

²⁷¹ Там само.

²⁷² Там само.

²⁷³ Ваттімо Джанни. Послехристиянства [пер. с итал.: Дм. В. Новиков]. - М. : Три квадрата, 2007. - С. 6

²⁷⁴ Там само.

відкриттям»²⁷⁵. Таким чином, і твердження Ф. Ніцше: «Бог мертвий», і заперечення М. Гайдеггером класичної метафізики, на глибоке переконання Дж. Ваттімо, були тільки певною вказівкою на відсутність світоглядного і філософського аргіогі, «останньої підстави» у філософському мисленні, і нічим іншим. М. Гайдеггер й був сприйнятий італійським мислителем, як відчайдушний заперечував тієї європейської філософської традиції метафізики, що йде від Парменіда, і яка вважає, що людина здатна досягнути такі підстави у їх «об'єктивній і позачасовій формі наявної сутності або ж математичної істини». М. Гайдеггер, як стверджує це Дж. Ваттімо, далеко не заперечував й не спростовував метафізику, лише зазначаючи, що реальність насправді є іншою - не об'єктивована, мінлива, непостійна і т. д., оскільки якщо у ім'я досвіду свободи ми зазвичай і існуємо в проекті своїх надій, припущень, страхів, володіючи при цьому і минулим і майбутнім – буття у цьому випадку вже не може мислитися лише у категоріях об'єктивістської метафізики. Насправді, продовжував далі Дж. Ваттімо, така «відмова від метафізики» в ХХ столітті була загальним ставленням численних представників не тільки філософської, але й художньої, літературної та релігійної думки в Європі та іншому світі. Саме така відмова була сформована ситуацією, де в гуманістичній культурі почала відчуватися потреба в протесті проти «тотальної організації» суспільства, яку принесли з собою раціоналізація праці і тріумф технології. Сучасна ж доба, що звана тепер вже добою постмодерну, на думку Дж. Ваттімо, «вже більше не може уявляти собі реальність як певну структуру, непорушно спочиваючу на певних засадах, які філософії слід досягнути, тоді як релігії – обожнювати»²⁷⁶

Усвідомлення цього факту, як стверджував італійський мислитель, призводило до висновку про те, що у тій ситуації можна було рухатися далі кількома різними шляхами. Зокрема, задатися питанням, як саме взагалі можлива раціональна аргументація, якщо ми відмовляємося від спроб виявити аргіогі, дійсне для всіх і незалежне від культурних відмінностей. Відповідь тут могла б свідчити про те, що спільна базова цінність вимагає взаєморозуміння у діалозі, де не прагнуть нав'язати якусь одну окремо виділену позицію, або ж певну абсолютну істину. «Мое ж намагання у цій ситуації полягає скоріше в тому, - зазначав Дж. Ваттімо, - щоб показати, як саме плюралізм доби постмодерну дозволяє (особисто мені, але я вважаю, що можна говорити і про ситуацію в цілому) знову віднайти християнську віру. Відтак, якщо Бог помер, і філософія усвідомила, що вона більше не може сподіватися на досягнення остаточних засад, тоді одночасно вичерпалася також і «потреба» в філософському атеїзмі. Лише філософія «абсолюту» може вважати себе вправі відкидати релігійний досвід. Бог помер, пише Ніцше, тому що вірять в нього - його піддані - його вбили, тобто вони навчилися не брехати, бо це був його заповіт, і зрештою вони зрозуміли, що сам Бог - це всього лише непотрібна брехня. Але в контексті нашого досвіду доби постмодерну це означає наступне: саме тому що Бог – кінцева підстава, тобто абсолютна метафізична структура реальності, - відтепер втрачена, віра в Бога стає знову можливою. Звичайно, не в Бога метафізики або середньовічної схоластики, але, проте, і не в Бога Біблії, тобто Бога тієї самої книги, яку раціоналістична і абсолютистська метафізика сучасності поступово знищила і розчинила»²⁷⁷

І справа тут не лише у тому, продовжував далі Дж. Ваттімо, що сьогодні вже неможлива ніяка філософія (ані історичистська - на зразок гегельянства або марксизму, ані позитивістська - на кшталт різних форм сцієнтизму), яка б покладалася в основу доказів існування Бога, - і вже сама ця обставина робить нас спроможними знову почути слово Писання. Але є й інше. З завершенням абсолютистських філософій за добу постмодерну, на думку італійського мислителя, відбувається щось ще більш важливе: по суті, до нас приходять тепер розуміння, що все, що ми зрештою маємо (якщо образ буття як одвічної структури, яка відображається об'єктивістською метафізикою, для нас більш неприйнятний), зводиться до цього залишку - до біблійного розуміння творіння, так само як і до біблійного

²⁷⁵ Там само. – С.7.

²⁷⁶ Там само. – С.8.

²⁷⁷ Там само. – С. 9.

розуміння випадкового і історичного характеру нашого існування. Якщо ж це усе перекласти світською і філософською мовою, то слід визнати, що саме завдяки плюралістичному характеру, який несе нам досвід доби постмодерну, тепер ми розуміємо буття усього лише як подію, а істину ми мислимо вже не як відображення вічної структури реальності, а як історичне послання, яке повинно бути почуто і на яке ми покликані відповісти. «Подібне розуміння істини поширюється не тільки на теологію і релігію; цієї концепції, явно чи неявно, дотримується більшість наук, принаймні ті з них, в яких відбулося усвідомлення історичного характеру їхніх парадигм.

У цій ситуації гайдеггерівська концепція щодо «забування буття» й була сприйнята Дж. Ваттімо як надзвичайно плідна і корисна в теологічному мисленні. Тут в нашому розпорядженні, зазначає він у своїй праці, є щось досить вагоме, щоб принаймні поставити проблему того, яким чином забуття християнської есхатології і забуття буття зливаються разом в становленні метафізики, змушуючи при цьому підозрювати, ніби вони суть одне і те ж саме. Якщо ж сприймати буквально ці останні висловлювання Гайдеггера, що, на думку Дж. Ваттімо й слід було робити, то гайдеггерівський текст, як він це зазначав й надалі, призведе нас не тільки до необхідності знову поставити питання про сутнісний характер відносин філософії М. Гайдеггера з християнською теологічною традицією, але й також до переосмислення самої цієї традиції, розуміючи метафізику як історію забування буття.

Будь-яка спроба читати Одкровення метафізично, стверджував у цьому зв'язку Дж. Ваттімо, так, неначе ми читаємо повчання про природу, приховує у собі небезпеку наочного мислення, цієї «пастки Антихриста», уникнути яких, так само як і об'єктивуючої метафізики, можливо тільки «дослухаючись до буття». «Можливо, - стверджував Дж. Ваттімо, - саме тут ми отримуємо можливість мислити християнство і жити в християнській вірі, знаходити інший зміст, якщо ми визнаємо, що одним з найбільш глибинних витоків онтології Гайдеггера (навіть якщо ґрунтуватися тільки на тексті лекцій 1929 року) є саме традиція християнства. Виразимося ясніше: якщо ми допустимо (я згоден з цією гіпотезою), що філософія Гайдеггера в своїх витках невіддільна від рефлексії на тему євангельського послання, то в такому випадку ця гіпотеза (або називайте її, як хочете) має своїм наслідком не лише історіографічне (historisch) прояснення джерел філософії Гайдеггера і не лише «повернення» цієї філософії до християнства, як якщо б мова йшла про завершальне милостиве звернення філософа у віру (як ніби ми говоримо: якщо ти гайдеггеріанець, то тепер це не означає, що ти обов'язково антихристиянин). Тут важливе інше - наявність ефекту взаємності: не тільки Павло допомагає прояснити Гайдеггера, але і Гайдеггер пропонує нам щось таке, що, якщо взяти це всерйоз, неминуче призводить нас до реінтерпретації християнської традиції»²⁷⁸

Таким чином, ми бачимо, що Дж. Ваттімо фіксує взаємозв'язок і навіть певну кореляцію між теологічним мисленням, християнською традицією та філософією М. Гайдеггера, яка, на його глибоке переконання, аж ніяк не залишається зайвою в процесі інтерпретації і розуміння нашими сучасниками релігійних скрижалей. Теологічна практика Дж. Ваттімо вочевидь унаочнює сучасні устремління європейських теоретиків продовжити застосування екзистенціалістських (якщо М. Гайдеггера традиційно відносити до представників екзистенціалістської традиції) постулатів для осучаснення християнської догматики та релігійного мислення. Інтерпретація італійським мислителем сенсу звернення М. Гайдеггера до християнської спадщини вочевидь слугує ідеї створення «нового християнства» на новій «теоретичній» базі – не метафізичному, і не онто-теологічному мисленні. Створення християнства і можливостей для віри людей, яка б відповідала сучасним умовам історичної ситуації, новим уявленням про світоустрій та світорозуміння, які й формуються у наш час у парадигмі постмодерністського мислення.

²⁷⁸Там само. С. 146.